ئەفسانەی کوردی لە نێوان دێرین و سەردەمدا

سەلاح حەسەن پاڵەوان

ئەفسانە لە کۆمەڵگەی کوردا پەیوەستە بە چوار پرسی گرنگەوە، کە بریتین لە:
یەکەم: پەیوەندی کۆمەلایەتی.
دووەم: سروشت و دەوروبەر و جوگرافیا.
سێیەم: ئاین.
چوارەم مێژوو.

لە سەرەتای سەرهەڵدانی ئەفسانە لە بیری مرۆڤایەتیدا خەیاڵ رۆڵێکی گەورەی بینیوە، خەیاڵ هەوڵ بووە بۆ بەرجەستەکردنێکی واقیعبینانەی ژیان، واتە بەرجەستەکردنی هەموو ئەو پەیوەندییانەی کە لە ژیانی رۆژانەدا رەنگیان داوەتەوە، واتە هەوڵ بووە بۆ پەیوەندی پەیداکردن لە نێوان ساتە نووستووەکان و ساتە پڕ لە نهێنیەکانی ژیان، هەروەها هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی هەندێ نهێنی لە شێوەی نهێنی سروشت و نهێنی گەردوون و نهێنی مرۆڤ لەگەڵ خۆی و دەوروبەری خۆی.

گەر ئیستێك بکەین و تێبینیەکەی "میرچا ئیلیادە"ی ئاینناسی یۆنانی لەبەرچاو بگرین کە دەڵێت: ئەفسانە گێڕانەوەی بەسەرهاتە پیرۆز و بەهەشتیەکانە، ئەوە دەکرێ بڵێین لە مێژووی کوردا ئەفسانە چینبەندکردنی ئەو رووداوانەی پشتی واقیع بووە، ئەو رووداوانەی لەبەرچاودا وەك شتێکی سەیروسەمەرە دێنە بەرچاو. یان ئیرنست کاسیرەر گووتەنی مەسەلەی ململانێی نێوان زمان و رووداوەکان بووە.

خەیاڵ لای کورد لە کردارەکانیدا بە شێوەیەکی دەوڵەمەند زاڵە، خەیاڵ واتە روانین و خەونبینین و مەزەندەکردنی ئەو شتانەی کە حەز دەکات هەیبێت، گەلێك کەم تا زۆر پەیوەندییەکانی خۆی لەسەر حەز و ئارەزووەکان بونیاد ناوە، واتە حەز دەکات کۆمەڵێ شتی لەدەستچوو بەدەست بهێنێتەوە، کۆمەڵێ شت پێکەوە کۆبکاتەوە، واتە ئەو بازنەیە بدۆزێتەوە کە لێوەی خۆی دەگەیەنێتە نهێنیێ شتەکان، ئەم میلەتە هەوڵی دۆزینەوەی بوونی خۆی داوە، هەرکاتێ ئەو بوونانەی خەونی پێوە بینیووە و نەبووەتە واقیع خەونی پێوەی بینیووە، چیرۆکی لەبارەوە دروستکردووە، گۆرانی و حیکایەتی بۆ خولقاندووە.

کەواتە بوونی خۆی پەیوەست بووە بە بوونی خەیاڵەکانییەوە، بوونی کۆمەڵایەتی و سیاسی و بوونی بایۆلۆجی ئەو، رەنگدانەوەی بوونی ئەنتۆلۆژی ئەو بوون، خەیاڵ هەروا لە ترسەوە دروست نەبووە، بگرە بنەمایەکی پتەوی هەبووە، شتەکان بێ مەبەست دروست نەبوون، لە پشتەوەی هەر رووداوێکەوە کۆمەڵێ دروستبوونی خەیاڵی هەبووە.

ئەفسانەش وەك شێوەیەك لە خەیاڵ و مامەڵە کردن لەگەڵ خەیاڵ، سەرهەڵدانەکەی لەم روانگەیەوە بووە، ئەفسانە شێوەیەك بووە لە بەئاوێنەکردنی خەیاڵ، هەندێك لەو ئەفسانانە خەیاڵ دروستی کردوون و هەندێکیشیان رووداو و کارەکتەرەکانیان کردووە بە خەیاڵ، ئەفسانە وەك رەگەزێکی گرنگ لەو دەمەوە چرۆی پەیدابوونی لە لقەپۆپی کۆمەڵگەوە سەردەردێنێ، کاتێ کە دەیەوێ خەونەکان لە شێوەی گێڕانەوەی واقیعیدا ببینێ، واتە دەیەوێ پەیوەندییەکان لە کۆمەڵێ شتدا گەڵاڵە بکات کە لە شتی راستەقینە بچن، بەم شێوەیە ئەفسانە درزێك لە دۆزەکانی بوون پڕدەکاتەوە.

کەواتە دێینە سەر شیکردنەوەی ئەو چوار پرسەی کە لە سەرەوە ئاماژەمان بۆ کرد، وەك گوتمان پرسەکان لە رووی کۆمەڵایەتییەوە بوونی خۆیان هەیە، کۆمەڵگەی کورد بەپێی دابەشبوونی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگەیەکی پێش کشتوکاڵییەوە گەیشتووەتە کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵی و پاشان میرنشینی و پاشان ئەمارەت و لەدوایشدا شارنشین، بەڵام لەرووی گەشەکردنی تەکنەلۆژییەوە نەبووەتە کۆمەڵگەیەکی شارستانی، پێویستیەکانی بوون بەشار تا ئەم ساتەش سستە، لە بابەت گەشەکردنی ئابووری و فیکری و تەکنەلۆژییەوە هەنگاوی ناوە، بەڵام نەیتوانیوە پێویستییەکانی بوونی بیرکردنەوەیەکی کامڵی هەبێت.

کۆمەڵگەیەك کە لە قۆناغی پێش کشتوکاڵیدا دەبێت، جا ئیتر خێڵەکی بێت یان ئەشکەوتنشین دەیەوێ بەسەرهاتەکان و دیاردەکانی دەوروبەری لە شێوەی گێڕانەوە و

وێنەدا وێنا بکات، ئەفسانەیەکی بەهێز دەتوانێت وێنەی کۆمەڵگە بە شێوەی جوان بکێشێت. واتە دەیەوێ ئەو ژیانەی خۆی لە شێوەیەکی فەنتازی ئامێزدا بخاتە روو، بۆیە سەرەتای سەرهەڵدانی ئەفسانە لە بوونی کۆمەڵایەتییەوە دەستی پێ کردووە، بوونی کۆمەڵایەتی بڕبڕەی پشتی سەرهەڵدانی ئەفسانە بووە، سەرهەڵدانی کۆمەڵایەتی لە بابەتەکانی پێکەوە ژیان و جەنگی دژ بە رێگرەکان بووە، ئەو رێگرانەی کە نەیانهێشتووە مرۆڤەکان پێکەوە بژین و پێکەوە بڕیاردەربن، واتە دژایەتی دیاردەکانی لێك جیاکردنەوە بوون.

لەبەر ئەوەی شیکردنەوەیەکی ئارکیۆلۆجی بەرفراوان بۆ مێژووی کۆمەڵگەی کوردی نەکراوە، بۆیە سەختە بتوانرێ ئەوە ساغ بێتەوە سەرەتاکانی سەرهەڵدانی ئەفسانە لە کوێوە بووە، ئایا سەرەتاکەی بە مرۆڤەوە پێوەند بووە یان بە گیانلەبەرەوە، زۆر لە ئەفسانەکان لە رۆحی گیانلەبەرەوە داستان و بەسەرهات و بیرکردنەوەکانی خۆیان گێڕاوەتەوە، دەبینین هەندێ ئەفسانە پەیوەست بووە بە ئاینەوە تا مرۆڤ، بەڵام ئەفسانەی کوردی لە مرۆڤەوە دەستی پێ کردووە، کورد وەك میللەت و وەك بوون و وەك تاك لە مرۆڤەوە هەڵێنجاوە ئەفسانەی.

بەپێی پرسی یەکەم کە بۆچوونی کۆمەڵایەتییە، کورد سەرچاوە کۆمەڵایەتییەکەی بیری ئەفسانەی لە پەیوەندی خۆیی و رووداوە کۆمەڵایەتییەکانەوە دەست پێ کردووە، هەر بۆ نموونە رووداوەکانی خۆشەویستی، سیحر، ونبوون و کوژانەوە و دامرکانەوەی تووڕە و پێکەوەبوون و گرێدان و پەیوەندی کۆ و دەستەجەمی، هەموو ئەمانە زاراوەی ئامادەن لەو شێوە ئەفسانانە، هەر هەموویان سەرەتای سەرهەڵدانی بیری ئەفسانەیی بوون، لە کتێبی ئەفسانەی کوردی کە نووسەری رووسی نووسیوویەتی ژمارەیەکی زۆر ئەفسانە دەبینین پرسە کۆمەڵایەتییەکان دەخەنە روو لە بابەتی خۆشەویستی، ونبوونی شازادە و گەڕانەوەی، بێ پەیمانی و موفتەلابوون بە گرێی جادوو و سزا سیحرییەکان، پاشان بێ وەفایی و پەیمانشکاندن.

هەروەها لە زۆربەی ئەفسانە دێرینەکاندا وشەی راست و درۆ دەبینین، وشەکانی یەکگرتن و خیانەتنەکردن و بەجێنەهێشتنی یەکتری لە ساتە سەختەکان و گەڕانەوە بەو هێوایەی بۆی چووە، پاشان گەڕان بەدووی کەسی ونبوودا، تا دۆزینەوە و پەیداکردن، ئیرەیی نەکردن بەو دەسەڵات و توانایانەی کە کەسوکاری یەکتری و پاڵەوانەکان بەدەستیان

هێناوە، هەروەها ئامادەبوون بۆ خۆخستنە گەورەترین ترسناکی و سەرچڵی کردن لە پێناو رزگارکردنی کەسێك، دۆستێك، خۆشەویستێك.

ئەگەر بۆ سەرەتاکانی بوونی پەیوەندییە سەرەتاییەکانی کۆمەڵایەتی بگەڕێینەوە ئەوەی دەبینین لە ئەفسانەی کوردییدا رۆڵی سەرەکی هەیە پاڵەوانە، پاڵەوان لە ئەدەبی کوردیدا سەرەتاکەی بۆ پەیدابوونی بیری رزگارکردن دەگەڕێتەوە، ئایا کەی و چ زەمەنێك ئەم پاڵەوانە بیری لە رزگارکردن کردووەتەوە؟ ئاشکرا نییە، ئەگەر بەپێی لەدایکبوونی پاڵەوانی مرۆڤایەتی تەماشا بکەین، پاڵەوان وەك جۆزیف کامبڵ دەڵێ دەبێ دابەزێ، دەبێ لە ئاسمانەوە بگاتە سەر زەمین و پەیوەندی مرۆڤایەتی لە نێوان مرۆڤ و ئەو شتەی نامرۆڤە بوونیاد بنێت ، لە ئەفسانەکانی تری دنیاشدا شتێکی ئاسایی بووە کە پاڵەوان پەیوەندی دروست بکات، چونکە مرۆڤ نەیویستووە ئەو پەیوەندییە بشێوێنێ، لە سەرەتای سەرهەڵدانی پاڵەواندا ئەرکی میتافیزیکی پێ بەخشراوە، واتە کەسێك بووە لەشێوێنێکەوە دابەزیووەتە سەر زەوی تا شتەکان لە شوێنی خۆیدا دانێت. هەر پێش سەرهەڵدانی خواکانی یۆنان، چەندین نموونەی پاڵەوانی ئەفسانەیی هەبوون کە پێش"ئەخیل" بوون، "ڤایناموینین" پاڵەوانێك بوو کە چووە نێو ئاینەوە، بۆیە پاش ئەویش "سەرجونی ئەکەدی" و"شاندراگوبتا" دامەزرێنەری"ماوریای" هیندۆسی و "بودا" ش وەك پاڵەوانێکی ئەفسانەیی تەماشا کران.

لە بیری ئەفسانەیی کوردییدا چەندان نموونەیی ئەفسانەیی هەبوون وەك نموونەکانی ئەژدیها و پەری و دێو و زار و سیمرغ و گای باڵدار و عەفریت و مرۆڤخۆر و قەقنەس و.....تاد. بۆیە بیری پاڵەوان لە چییەوە سەرچاوەی گرتووە، بیری پاڵەوان لە شێوەی دەرەکیدا جیاوازی هەبووە لە شێوەی ناوەکیدا، پاڵەوانی ئەفسانەیی ئەو کاتە تێکەڵەیەك بووە لە مرۆڤ و گیانلەبەر، پاشان ئەو پاڵەوانە سیفەتێکی تەواو لە مرۆڤی وەردەگرێ کە ئەمە قۆناغی دوایی ئەفسانەیە، هەر بۆیە دەبینین لە ئەفسانە دێرینەکانی کوردیدا پاڵەوان لەشی ئەسپ و سەری مرۆڤی هەبووە، جەستەی شێر و سیفەتی مرۆڤ، باڵی باڵندە و رووخساری لاوێکی قەشەنگ و ...تاد.

پاڵەوان تا لەو قۆناغەوە بچێتە ئەم قۆناغە پێویستی بە بڕینی مەودایەکی زۆرە، بۆیە دەبینین حەکایەتە نووسراوەکان بۆ منداڵ کە بە زمانی گیانلەبەران دەگێڕدرێنەوە گەڕانەوەن بۆ بیری سەرەتایی ئەفسانە. ئەو کاتەی گیانداران حیکمەت وبیرکردنەوەیان نواندووە،

پاشان ئەو قۆناغە چووە قاڵبی تێکەڵبوونی نێوان مرۆڤ و گیانلەبەر، هەروەها بووەتە هۆی لە دایکبوونی دەسەڵاتی گشتی بە مرۆڤ. گواستنەوە بۆ ئەم حاڵەتە حاڵەتێکی دیارە و لە قۆناغی بیرکردنەوەی ئێمەدا زاڵە، ئەم قۆناغە هەوڵە بۆ پڕکردنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤ و ئەرکە کۆمەڵایەتییەکانی، واتە ئەرکە کۆمەڵایەتییەکان دەبنە هۆکارێك بۆ دووبارە پێکەوە ژیانی مرۆڤ، دەکرێ ئەم قۆناغەش قۆناغێکی دوایینی بیری ئەفسانە بێت، بێگومان پێشتریش لای ئاشووریی و هیندۆسەکان هەبووە، واتە پێشتر ئەم بیروبۆچوونە جێگای خۆی کردووەتەوە و هاتووەتە نێو پەیوەندییە مرۆڤایەتییەکانەوە.

دەکرێ بیری پاڵەوانی مرۆیی وەك سەرچاوەی کۆمەڵایەتی سەرەتاییەکی روون بێت بۆ ئەفسانەی کوردی. لەوێدا پاڵەوانی ئەفسانەیی ئەو کەسانەن کە وێنەکانیان لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان دۆزراونەتەوە و ئەوانەش وەك نموونە هەڵگری گەلێ هێمان بۆ بوونی ئەفسانەی کوردی دێرین لە ئەشکەوتی شانەدەر و ئەشکەوتەکانی تری کوردستان و لەپەرستگا دێرینەکاندا و ئەو ناوچانەی کە رووبەری ئاینی زەردەشتی بوون، مرۆڤ هەڵگری ئاگرە ئەو ئاگرە هەمان ئەو ئاگرەیە کە ئاینەکانی پێشتر دەست بە دەست داویانە بە پاڵەوانەکانیان بۆ ئەوەی پەیامێك بگەیەنن و پەیامێك بگوێزنەوە.

ئەو قۆناغەی کە جۆزیف کامبڵ باسی دەکات، پاڵەوان وەك جەنگاوەر تەماشادەکرێ، "ئەو شوێنەی کە پاڵەوانی لێ لەدایك دەبێ، یان ئەو وڵاتەی کە لێی دەگەڕێتەوە تا کردارەکانی لە نێو خەڵکیدا ئاشکرا بکات. دەکرێت کاوەی ئاسنگەر لە ئەفسانەی کوردیدا یەکێك بێت لە گەڕانەوەی پاڵەوان و ئاشکراکردنی کردارەکانی، هەروەها دەکرێ بەشێك بێت لەو دەرگایانەی کە بەڕووی ئەودا داخراون تا بیانکاتەوە، ئەفسانەی نەورۆز باس لە کەسێك دەکات نادیارە و پاشان دەگەڕێتەوە و دەردەکەوێ و دەبێتە پاڵەوانێکی نیشتمانی بۆ ئەوەی میللەتێك لە گرفتە سیاسیەکان رزگار بکات، کەواتە ئەمە تەواو لە کارەکانی هیراکلیس و تیسیوس دەچێت.

سەردەمی دروستبوونی ئەفسانە بۆ گۆڕانکاریی باری کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەی کوردەوارییدا دەگەڕێتەوە، ئەفسانەکانی تایبەت بە پەیوەندی نێوان گیانلەبەران و مرۆڤ لە ئەفسانەی کوردیدا کەمتر دەردەکەون، کەواتە پەیدابوونی ئەفسانە لای ئێمە لەگەڵ دروستبوونی گوند و شارەکاندا دەستی پێ کردووە.

پاڵەوان لەگەڵ گوند و شارەکاندا دەرکەوتووە، هەروەك چۆن جیاوازی نێوان پاڵەوانی سەرەتایی و پاڵەوانی دێو و درنج و دەعجانی جیاوازی نێوان گواستنەوەیە لە ئەشکەوت و پێدەشتە تەسکەکانەوە بۆ فراوانی رووبەر و جێنشینی و دروستبوونی شار، ژمارەیەك لە پەیوەندییەکان پێوەستن بەبوونی ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە" تەمەنی جیهانی پاڵەوان لە شێوەی مرۆڤدا لەوکاتەوە دەست پێ دەکات کە زەوی بە شار و گوند دادەپۆشرێ"[1]. نموونەی ئەم جۆرە پاڵەوانییەتییە دەکرێ تەنیا لەو ئەفسانانەدا ببینرێ کە رەگێکیان لە نێوان رووداوی واقیعی و رەگێکیان لە نێوان ناواقیعی و خەیاڵدا داکووتاوە.

بۆ نموونە لە ئەفسانەکانی تری دنیادا هەمان دیاردە هەیە، کاتێ دەڕوانینە بەسەرهاتی هۆزی یاقوت لە سیبیریا، دەبینین پەیوەندییەکان زۆر وردبینانە وردکراونەتەوە، هەروەها باس لە دێرینی دەکات، کە گێڕانەوەکەی بەم جۆرەیە" لەدەرەوەی قولاییەکی گەلێك دوور، جێگیر لە ناوچەیەکی سەنتەردا، لە راوەستاوترین شوێنی سەر زەوی لە ناوکی جیهاندا، لەو جێگایەی کە مانگ کەم ناکات و لە وجێگایەی کە باڵندەی واقواق بێ راوەستان دەخوێنێ، لەوێدا ((کوڕی سپی)) لێیە، کوڕی سپس لێیدا و رۆیشت زۆر دوور کەوتەوە تا بزانێت خەڵکی کوێیەو و لە چ جۆرێکە، لە رۆژهەڵات کێڵگەیەکی دوورە دەستی ترسناك، لە ناوەڕاستیدا گردێکی مەزن هەبوو، لەسەر ئەو گردە درەختێکی زەبەلاح روابوو، چەسپی ئەو درەختە تەنك و بۆنێکی خۆشی هەبوو. توێکڵەکەی هەرگیز هیشك نەدەبوو، هەرگیزیش درزی تێ نەدەکەوت، ئاوی ئەو درەختە وەك زیو دەدرەوشایەوە، گەڵا چڕ و پڕبەرەکەتی نەیاندەزانی سیسبوون چییە، پشیلە گچکەکانی دەوروبەری لە زنجیرەیەك پەرداخی هەڵگەڕاوە دەچوون. پۆپکەی درەختەکە بەرەو حەوت چینی ئاسماندا هەڵچووبوو، ئەو ستوونە دامەزراوە هی خوای باڵا بوو خوای"یریان ئای تۆیان"، کەچی رەگی درەختەکە چووبووە نێو قولایی زەوی بۆ جێگایەك کە لەوێدا وەك ستوون بۆ راگرتنی بوونەوەرە سەیرو سەمەرەکان بە شێوەیەکی تایبەتی، لە رێگای گەڵاکانییەوە ئەو درەختە راز و قسەکانی لەگەڵ بوونەوەرەکانی ئاسماندا دەگۆڕێتەوە، کاتێ "کوڕی سپی" بەهەنگاوەکانی رووی کردە باکوور لە ناوەڕاستی پێدەشتێکی پڕ لە گەڵای شین گۆمێکی شیری مەنگی بینی کە کزەبا نەیجوڵاندبوو لە کەناری ئەوانیشدا شورای شیری بینی کە دەتگووت لە شیری ترشاوە، لە

---

[1]- البطل بألف وجه، جوزیف کامبل، ترجمة: حسن صقر- دار الکلمة الطبعة الآولى ٢٠٠٣ ، لا ٣٤١

باکوور دارستانێکی تاریك درێژ ببووە وە شەو و رۆژ لقی درەختەکانی بەسەر یەکتریدا شۆڕدەبوونەوە و بە یەکیاندادا دەدا، هەموو جۆرە گیانلەبەرێك هاتوچۆی تێدا دەکرد، لە پشتی ئەو دارستانەش چیایەك بەرز ببووەوە هەروەك ئەوەی کڵاوی فەروەی کەروێشکی بەسەرەوە بێت ئاوەها وەستابوو، ئەم چیایانە بە شکۆمەندییانەوە لە ئاسمان نێزیك دەبوونەوە و ئەم شوێنەیان لە رەشەبا دەپاراست، لە نێزیکیشدا دارستانێکی بچووکی پڕ لە دەغڵ گەشەی کردبوو، لە پشتییەوە رووبەرێکی بەرفراوان لە دارستانی سنەوبەر روابوو، لە پشت هەموو ئەمانەش لە ئاسۆوە زنجیرەیەك چیای قڵیشاوی دابڕاو دەبریسکانەوە.

کاتێ کە "کوڕی سپی" چاوی کردەوە جیهانی ئاوەها بینی، کاتێ کە لە ژیانی تەنیایی بێزار بوو، لە درەختی زل و زەبەلاحی ژیان نێزیك بووەوە گوتی: ئەی ژنە گەورە و بەڕێزی باڵا بەرزم، ئەی خوای دارستان و خوای وڵاتەکەم، هەرکەسێ کە دەژی هاوسەرێکی هەیەو روحێك دێنێتە دنیاوە، بەڵام ئەوە من تا ئێستەش هەر تەنیام، بۆیە دەست دەکەم بە گەڕان بەدووی ئەو ئافرەتەی کە وەك من بێت، من ئەمەوێ تواناکانم بە کەسێك تاقی بکەمەوە کە لەمن بچێ، ئەمەوێ خەڵکی بناسم و ژیانێك بژیم کە لەگەڵ هەر مرۆڤێ بگونجێ، بۆیە لە بەرەکەتت بێ بەشم مەکە، بەهەموو بێ فیزییەك لێت دەپاڕێمەوە، بۆ مەزن و بەڕێزت سەرم دادەنەوێنم و بەچۆکدا دێم."[1]

لێرەوە پاڵەوان رۆڵەکەی دەبێتە گەڕان، گەڕان بەدووی دۆزینەوەی ئەو پێویستییانەی کە مرۆڤ دەیەوێ، واتە لێرەوە ئەرکی پاڵەوان لە رووی کۆمەڵایەتییەوە دەبێتە گەڕان بەدووی ئەو پێویستیانەی کە هەیەتی وەك هاوسەرێتی و دۆزینەوەی کەسێك کە لە رووی کۆمەڵایەتییەوە لەو بچێت پاشان هەست نەکردن بە تەنیایی، ئەو تەنیاییەی کە هەموو ئەو پاڵەوانانە لە ئەفسانەکانیاندا لێی بێزارن، بۆیە ئەوەی کە بۆ مرۆڤ پێویستە لەم شێوە ئەفسانانە وردبێتەوە، هەمیشە مەسەلەیەکی کۆمەڵایەتیە.

کەواتە لە ئەفسانەی کوردی کە ئەوەی لەبەردەستدا بێت تەنیا ئەو بابەتانەن کە زیاتر ئێمە دڵنیا نین بەراستی تایبەتن بە بیری ئێمە یان ئەفسانەیەکی هاوبەشن، بێجگە لەم ئەفسانەیە ئێمە ئەفسانەی خۆشەویستیمان هەیە کە پاڵەوان لە گەڕانێکی بەردەوامدایە بەدووی ئەو پێویستیانەی کە بەدوویاندا وێڵە و هەروەها هەڵدەستێ بە ئەنجامدانی

---

[1]- سەرچاوەی پێشوو لا ٣٣٩

شۆڕەسواری و عەگیدی و کاری دلۆڤانە، رووخاندنی چیا و تێکشکاندنی ئەژدیها و نغرۆکردنی خانەی دێوان، دۆزینەوەی سەرچاوەی ئاوی داخرا و سڕینەوەی سەرچاوەکانی مەرگ و لەناوچوون، دۆزینەوەی ئاوی ژیان و گەڕاندنەوەی رۆح بۆ جەستە.

گەر ژمارەیەکی زۆر لە سەرچاوەکانی مێژوو هەڵدەینەوە بە تایبەت مێژووی کولتووری و ئەفسانەییمان دەبینین کە کاراکتەری ئەفسانەییمان پەیوەندی بە رووداوە کۆمەڵایەتییەکانەوە زۆر بە هێزە، رۆح ، گیان، ژیان سێ کوچکەی ژیانی کۆمەڵایەتین، ئەو کارانەشی کە دەکرێت ئێمە وەك کارێکی کوردی تەماشایان بکەین، ئەوانەن کە لە گوێ ئاگردانەکان شەوان وتراونەتەوە، بەڵام هەر ئەوانەش تێکەڵەیەك بوون لە ئەفسانەکانی دەوروبەرمان.

بەسەرهاتی ٧ کوڕەکە، سێ کچ و شازادەیەك، هەروەها چیرۆکەکانی هەڵبژاردنی ئەو پێویستیانەی کە رەنگە گەڕان بیاندۆزێتەوە، ٣ کچ، پیاوێك دێتە داوایان پاش سەبرو راوەستانێکی دورودرێژ بۆ ئەو کەسە دەبێ کە ئەم نهێنیانە بدۆزێتەوە، لە بەسەرهاتی ئەفسانەی کاوەی ئاسنگەردا کە من بە ئەفسانەی دادەنێم لەبەر ئەوەی نمونەی زۆری دووبارە لەم بابەتە هەیە، لەم ئەفسانەیەدا کەسێك ئەرکێکی مەزن ئەنجام دەدات کە کەسانی تر ناتوانن پێی هەستن، بەمەش ئەو گرفتە گەورەیە لەسەر شانی بڕێکی زۆر لە جەماوەر لادەبات، بەو پێیەی کە لە شانامەی فیردەوسیدا هاتووە ئاوەها ئەفسانەکە راڤە کراوە " هۆشەنگ لە دوای کوشتنی باوکی سیامەك لە جێگای باپیری بوو بە فەرمانڕەوا، هۆشەنگ رۆژێکیان لە دورەوە رەش مارێکی وەدی کرد و بەردی تێ گرت و بەردەکەی لەبەردێکی تر کەوت و ئاگری لێ کەوتەوە و لەو دەمەیرا پەیان بە ئاگر و گرنگی ئاگر برد، هۆشەنگ ئاسنگەری کردە پیشەو ئاسنی لە خۆڵ و خاك جوێ کردەوە، لەولاشەوە جەمشید سەرقاڵی خۆ مەزن کردن بوو، تەختێکی زێڕینی سازاند و لەسەری دانیشت و فەرمانی بەچوار دێودا کە بە ئاسماندا بیگێڕن، ئەوەندە لە کارو کردەوەی خۆی بایی بوو دەیوت لەم جیهانەدا لەو مەزنتر نییە و نەبووە و داوای لە خەڵك کرد کە بیپەرستن، رۆژێکیان شەیتان بە شێوەی مرۆڤ خۆی گەیاندە لای زوهاك و هانیدا تا هەوڵی لەناوبردنی باوکی بدات، ئەویش بە پلانی شەیتان چاڵێکی مەزنی هەڵکەند و لەو رێگایەی کە جەمشید هاتوچۆی پێدا دەکرد، بەو شێوە باوکی کەوتە چاڵەکەوە، کاتێ زوهاك چووە شوێنی باوکی شەیتان لە شێوەی چێشتەوانی زوهاك چووە لایی و شانی زوهاکی ماچ کرد و دوو مار لەسەر شانی

روا، هەرچەند هەوڵ دەدەن چارە بۆ ئەو دوو مارە بدۆزنەوە سوودی نابێت، شەیتان وەك پزیشك پێشنیاری ئەوە دەكات كە دوو گەنج بكوژن و مێشكی دەرخواردی مارەكانی سەرشانی زوهاكی بدەن، بەڵام هیچ سوودی نابێت و هەر بەردەوام رۆژانە و هەفتانە مێشكی لاوان دەرخواردی مارەكان دەدەن، شەوێكیان زوهاك خەون دەبینێ، كە لاوێك بە چەكوشەوە لە شێوەی سەری گا دەیگرێ و دەیبا بۆ چیای دەماوەند، زوهاك داوا دەكات ئەو خەونەی بۆ شی بكەنەوە پاشان پێی رادەگەینن كە سەرەنجام منداڵێك لە دایك دەبێت ناوی "فەرەیدوون" دەبێ و كە گەورە بوو بە گورز پەلامارت دەدا، دایكی فەرەیدوون لە ترسی كوشتنی كوڕەكەی بە شوانكارەیەكی دەسپێرێ تا بەخێوی بكات، پاش ئەوەی زوهاك گەورە دەبێ تەمەنی دەگاتە ١٦ ساڵان لە چیای ئەلبوورز دێتە خوارێ، دایكی پێی رادەگەیەنێت باوكی ئەو زوهاك كوشتوویەتی".

ئیتر بەم شێوە دوو شێوە گێڕانەوە هەیە، دەڵێن كاوە زوهاكی كووشتووە، بەڵام بەپێی ئەو گێڕانەوەی شانامە فەرەیدوون زوهاكی كوشتووە، بۆ زیاتر ئەمە لە كتێبەكەی خەسرەو جافدا دەخوێنرێتەوە بە ناونیشانی "درۆیە كاوە زوهاكی نەكوشتووە".

كەواتە ئەگەر وەك لایەنە كۆمەڵایەتییەكەی تەماشا بكەین، دەكرێ ئەمە بە سەرەتایەك بێت بۆ سەرهەڵدانی ئەفسانەی كوردی. پاشان لێرەدا پاڵەوان پاڵەوانێكی جەنگاوەرە بەپێی مێژووی ئەفسانەش ئەمە قۆناغی سێیەمی سەرهەڵدانی ئەم شێوە ئەفسانەیە.

سروشت و دەوروبەر و جوگرافیا

چیرۆكە دلدارییەكانی وەك"ئەحمەد و گولزار"و"شیرین و فەرهاد" و"خەرمان و خان"رەنگە سەرەتاییەك بن بۆ پەیدابوونی پاڵەوانی بەرەنگاربووەوە، ئەو پاڵەوانەی كە سەری ئەژدیها و دانی شێر و شاخی دێو چیا كوونكردن دەكاتە پیشە، لەم شێوە پەیوەندییەدا مەسەلەی مرۆڤ و سروشت دێتە پێشەوە، لە لای میسرییە كۆنەكان بیری رێكردن بەسەر رووباردا هەبووە، لای ئاشوورەیەكان بە مرۆڤكردنی سروشت و وەرزەكان هەبووە لای گریگەكان نێزیكبوونەوە لە هەتا و كوشتنی دێوی یەك چاو هەبووە، بەڵام لە نێو ئەفسانەی كوردا بەرەنگاربوونەوەی سروشت هەبووە، واتە مرۆڤ هەوڵیداوە شتێك لە شتەكانی سروشت بگۆڕێت.

ئەفسانە و پەیوەندی سروشت پەیوەندییەکی رەگ داکوتاوە سەرچاوەکەی لەو سروشتەوە هەڵقوڵاوە کە ئەفسانەی لێ هاتووەتە بەرهەم، ئەفسانە دەتوانێ سەرەتاییەك بێت بۆ دەستپێکردن و کۆتاهێنان سەرەتایەك بێت بۆ بیرکردنەوە لە دۆزینەوەی رێگا چارەیەك لە رێگای سروشتەوە، هەندێ جار سروشت دەبێتە هاورێ و هەندێ جار دەبێتە قوڵبوونەوە، سروشت دەبێتە رێگا خۆشکەر بۆ لەدایکبوونی بیری ئەفسانە یان ئەفسانە دەبێتە شێوازێك بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ سروشتدا.

سروشت و دەوروبەر و جوگرافیا لە ئەفسانەی کوردیدا زۆرتر پەیوەندین تا کاریگەر بن، واتە کەسایەتی نێو ئەفسانەکان لە پەیوەندیدا بەسەرهاتەکانی خۆیان بردۆتە سەر، تەنانەت گێرەوەی ئەفسانە کاتێ کە دیمەن و رووداوەکانی بەکارهێنانەوە، ویستوویەتی سوود لە شوێن وەربگرێت، بە مەبەستی گۆڕین و کارتێکردن، بۆ نموونە چیا لە ئەفسانەی کوردییدا سیمبولەکانی پەیوەندی حەشاردان و پاراستن و پتەوی بووە، دەشت و دەر پەیوەندی ئازادیی و بیرکردنەوەی بووە، دیمەنەکانی تری سروشت وەك رووبار و کانییا و گژو گیا و دار و درەخت ئەرك و کرداری تریان هەبووە، لە زۆربەی ئەفسانە کوردییەکاندا رووبار دەبێتە هاورێ و هاودەم ، درەخت دەبێ بە مرۆڤێکی گوێگر، کانیاو دەبێتە ئاوێنە، درەخت دەبێتە پشت و پەنا، هەروەها وشکایی و هەتاو و گەرما دەبنە کاراکتەری چەوسێنەرەوە.

لەو ئەفسانانەی کە لە ناوچە چیاییەکاندا هەن سیفەتەکانی سەختی و گرانی و پتەویان هەڵگرتووە، بۆ نموونە گیانلەبەری خەیاڵیی سەیر سەیر دەردەکەون کە شێوەی چیایان هەیە ئەمانەش دەکرێ شێوەیان لە ئەژدیهاو دێو و درنج بچێت و هەمیشەش نێزیکبوونەوەیەکیان هەبێت لەگەڵ ئەشکەوت و کێو و تاوێر، بەڵام ئەو ئەفسانانەی لە دەشت و دەرەکان روودەدەن باس لە نهێنی و سیحر و گەردەلوول و با و نموونەکانی تری گیانلەبەری خەیاڵی دەکەن، وەك هۆمایۆن و سەمەندەر و قەقنەس.

لە بیری کەسی بیابان و دەشتنشیندا بەرفراوانییەك هەیە، ئەو بەرفراوانییەش ئیلهامەکەی لە سروشت و بەرفراوانی دەشت و بیابانەوە وەرگرتووە، مەودایی بینین و بیرکردنەوە و بیستنی ئاسۆیانەیە، واتە روانگەیەکی قوڵی بینینی هەیە، ئەو روانگەیە لەو کراواییەوە هاتووە کە لەبەر چاویدا قوت بووەتەوە، کاراکتەرە ئەفسانەییەکانی ماری درێژ و ئەژدیهایی درێژ و رووبارە دەبێتە کەڵبەی درێژ، واتە کاراکتەرەکان وەك شێوە سروشتەکەی وێنا دەکرێن، هەروەها رووبەر و مەودا لە سروشتەوە دەچێتە نێو ناخی ئەو و

ئەویش لە دەربڕینەکانیدا دەریان دەخات، کە ئەمەش بۆ خۆی ڕەنگدانەوەی لە هەموو کار و کردەکانی پێکهاتنی ئەفسانەیی ئەودا دەبێت، بەڵام ئەفسانەی ناوچە چیاییەکان مەوداکانی زۆر فراوان نییە بۆیە کاراکتەرەکانیان هەمیشە زەبەلاحن و مەزنن وەك چیاکان و بەرچاوی مرۆڤ دەگرن تا مەودا فراوانییەکە نەبینێت، لە زۆربەی ئەفسانە چیاییەکانی کوردا باس لە بوونی دیوار و گرتن و تاریکی دەکرێ، بەڵام هی دەشتەکان، بیر تێیدا زاڵە و خەیاڵ دەڕوا سنووری سەیر سەیر دەبڕێ.

ئەفسانەی ڕۆژهەڵات کە سەرچاوەیەکی خەیاڵیی قوڵتریشی هەیە لە ئەفسانەی یۆنانی، زۆر باس لە پەیوەندییەکانی نێوان سروشت و مرۆڤ دەکات، لە سۆمەر و ئەکەد و ئاشووردا نموونەی پەیوەندی نێوان سروشت و مرۆڤ زۆر بەرفراوانە، گیلگامیش هەموو ئەو سیفەتانە هەڵدەگرێ کە لە شێردا هەیە، بوونی ئەنکیدۆ[1] بوونێکی سروشتییە، مامەڵە کردن لەگەڵ دیمۆزیی[2] مامەڵە کردنە لەگەڵ سەختیی ژیان و گەرمیی کەژ و وشکایی سروشت، مامەڵەکردنی میسریەکان لە ڕێگەی بەسەرهاتی ئیزیس و ئوزیریس چیرۆکی خۆشساڵی و وشکەساڵی میسری کۆنمان بۆ دەگێڕێتەوە، بەم شێوەیەش داستانە میسرییەکەش دەست پێ دەکات "کاتێ هاتیتە دنیاوە، هاوکات ڕاگەیەندرا مامۆستایەکی پڕ لە ڕووناکی، دانایەکی ڕەها لەدایك بووە، ئێوە چڵە گەنمی سەرشار لە هەتاون هاتوون تا خەڵکی لە ترسناکییەکانی ڕاو ڕزگار بکەیت، ئێوە تووڕەیی رووباری نیل و جوتیار و کلتوور و مەدەنییەتی بەهەر چوار گۆشەی دنیادا پەلت هاویشتووە، ئەوەندە سەرکەوتن بەدەست دەهێنیت، دواجار بۆت ئاشکرا دەبێ کە تۆ سەرچاوە و سەرەتای هەموو چاکییەکانی دەوروبەری خۆتیت"[3]. هەر بۆیە لەم ئەفسانەیە پاڵەوانەکان دەبنە هۆی بوژاندنەوەی زەوی و زار و خۆشبەختی بۆ ژیان، هەر ئەمە بۆ خۆی دەبێتە هۆی شیکردنەوە و خۆشبوونی ژیان.

کەواتە لە سەردەمە کۆنەکانەوە سروشت بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ پابەند کراوە بە گەرمی و ساردی و لافاو بەپیتی و قات و قڕی و گەردەلوول و نوغرۆ بوون، لە وڵاتەکانی

---

[1]- ئەنکیدۆ هاوەڵی گیلگامیشە لە داستانی گیلگامیش.

[2]- دیمۆزیی، یان تەموز یەکێك بووە لە خواکانی شارستانییەتی سۆمەر.

[3]– قرباني ديگرانيم و جلاد خويش، گی کورنو، ترجمە: زهرا وثوق، کاروان ، لا ۲۸

نیزیك دەریادا هەمیشە کاراکتەرە شەڕخوازەکان لە گیانداری دڕندەی ژێر ئاو دەچن، توڕەییان لە شەپۆلی دەریا و ڕەنگیان لە شینایی دەریا دەچێ، بەردەوام ئەفسانەی ئەو ناوچانە پەیوەندییەکی رووحیان بە رەشەبا و دەریاوە هەیە.

ئەفسانەی کوردیش بەپێی ئامادەبوونی جوگرافیی خۆی کەم تا زۆر ناوچەکەی پەیوەندییەکی راستەوخۆیی بە هەموو ئەو رووداوانەوە هەبووە کە لەو ناوچانە روویانداوە، بەپێی ئەوەی کە زۆربەی رووداوە سروشتییەکانی مێژووی ولاتی میزۆپۆتامیا و فیرعەونییەکان و دروستبوونی گرفتە مەزنەکان بەدووی یەکدا هاتوون بۆیە کاریگەرییان هەبووە لەسەر دروستبوون و پێکهاتنی کاریگەریی ئەفسانەی کوردی، کورد زۆرتر کارەکتەرە سروشتییەکانی دەشت و دەرو چیاکانی بۆ گیانلەبەر گۆڕیوە، بەڵام بەلایەکی ئەرێنی نەك نەرێنی، سروشت پەیوەندی لەگەڵدا دروست کردووە، جار جار لە ناوچە زۆر سارد و زۆر گەرمەکاندا دوژمنایەتی سروشت و مرۆڤ دەردەکەوێ.

هەر بۆ زیاتر هێنانەوەی نموونە زیندووەکانی ئەفسانەی کوردی دەتوانین تەماشای نموونە فۆلکلۆرییەکانی کورد بکەین لە بابەتی ئەفسانەی "ئەحمەد گاوان" کە تەواو ئەفسانەیەکی خەیاڵییە هەندێ نموونەی سروشتی تێدایە لە بابەتی کێو و ئەشکەوت و کانی"ئەفسانەیەکی تەواوە و دێو و پەری دوو کچی گوڵبارین و دوو ڕابرین هەروەها ولاتی دێو و پەریانی هەیە"[1]. دەتوانین بۆ زیاتر ئاشنابوون بە تێکستی ئەفسانەیی بڕوانینە ئەو کۆمەڵە ئەفسانانەی کە باس لە پێوندی مرۆڤ و گیانلەبەر دەکەن، وەك"تەیری هەزار تەیر" و"مەرۆکە و بزنۆکە"و"خاکمار"[2].

لە ئەفسانەکانی"حەمەدۆك و ئەنگوستیلە" و"گورگ و ئێستر"یش نموونەی پەیوەندی نێوان سروشت و ئەفسانە بە تەواوی دەردەکەوێت، پێدەچێت کورد مامەڵەکردنی ئەفسانەیی لەگەڵ سروشتدا زۆر بە بەرفراوانی بەکاربردووە، لەبەر ئەوەی دەوروبەرەکەی کاریگەری دەروونی زۆر گەورەی لەسەر هەبووە.

---

[1]- تێر نەخۆرە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨، لا ١٠٨

[2] بۆ شارەزابوونی زیاتر لە بارەی ئەم ئەفسانانە بڕوانە کتێبی: تێر نەخۆرە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨

ئەفسانە وئاین

زۆربەی زۆری ئەفسانەکان لەرووی جوگرافی و ئەو زەمینەی لەسەری دەجولێنەوە نیزیکایەتییەکی زۆرییان پێکەوە هەیە، هەروەها زۆربەشیان لەوە دڵنیان کە بۆ یەك سەرچاوە دەگەڕێنەوە، بیری داهێنان و نووسین سەرچاوەکەی لەوێوە یەك دەگرێتەوە کە باس لە چی دەکەن، هەر بۆ نموونە بەسەرهاتی نەورۆز بە زۆر شێوە هاتووەتە نێو بیری ئەفسانەی کوردییەوە، لە فارس و ئەفغان و وڵاتانی ئاسیاشدا هەبووە.

ئاین و ئەفسانە لە بیر و لێکدانەوەی ئەفسانەی کوردیدا شوێنەواری خۆی هەیە، کاریگەرییەکانی بۆ پێش پەیدابوونی ئاین لە نێو میللەتی کوردا دەگەڕێتەوە، کورد وەك یارمەتیدەرێ سوودی لە ئەفسانە وەرگرتووە، سوودی وەرگرتووە بۆ تێگەیشتن لە دروستکەر و خولقێنەری ئاسمان و زەوی و ژیان، پێش سەرهەڵدانی ئاینی زەردەشتی کە بە یەکێك لە ئاینە دێرینەکانی کورد دادەنرێ، کورد سوودی لەو ئاینە وەرگرتووە بۆ راڤە کردنی پرسیارەکانی بوون و دروست بوونەوە و کۆتایی ژیان و دنیا، هەروەها سوودی لە ئەفسانە وەرگرتووە، لە وێنە و ئەو سەرچاوانەی کە دۆزراونەتەوە ئاماژە بەوە دەکەن کە کورد بڕوای بە هێزێکی گەورە هەبووە ئەو هێزەش بە وێنەی هەمەچەشن نەخشاندوویەتی، گەر تێبینی وێنەکانی سەر ئەو پاشماوانە بکەین کە دۆزراونەتەوە هەمیشە شێوەکانی سروشت دەبینین، وەك هەتاو و باران و زەوی و بروسکە و چیا، هەروەها تێبینی دەسەڵاتی سروشت بەسەر مرۆڤەوە دەکەین کە ئەمەش مانای وایە ئەو کاتە زیاتر کورد بڕوای بە هێز هەبووە لە هەموو شتەکاندا، هەر پاشانیش کە ئاینی زەردەشت لە ناوچەکەی ئەودا بڵاو بووەوە، شێوەکانی سروشت لەو ئاینەشدا رەنگی دایەوە لە بابەت رووناکی و ئاگر و خۆڵەمێش.

(هەر بۆ نموونە کاتێ دەگەڕێینەوە بۆ سەر ئاینییەکانی هیندستان، بەم جۆرەی خوارەوە وەرم گرتووە بۆ بەراوردکاری لەگەڵ ناوی خواوەندەکانی میدی و پێش زەردەشتیان کە دەکرێتە ٣ بەش"خودایانی ئاسمان"و"خودایانی زەوی"و"خودایانی نێوەند")[١]. کەواتە بەو پێیەی سەرەوە ئاین لەو کاتەشدا بەشێك بووە لە سیفەتەکانی ئەفسانە و سروشت و

---

[١] گۆڕ دەخمەکانی میدیا و زەردەشتییان و رێوڕەسمی مردوو سپاردن بە شاخ، عەبدولخالق سەرسام، ئاراس ٢٠٠٩، ل٢٩٦

رووبەر، واتە ئاین پەیوەست بووە بە شتەکانی دنیایەوە، کاتێکیش ئەو ئاینە دەگاتە زەردەشت هەر لەو تەوەرەدا دەسوڕێتەوە.

کە ئاینەکان دەبنە سەرچاوەیەك بۆ وێناکردنی ژیان و سروشت و دەربڕینی هێزی سروشت پێویستیان بەهێزێکە لەدەرەوەی بیرکردنەوە و لێکدانەوەی عەقڵ "کە زەردەشت دێت و زەردەشتییەت سەرهەڵدەدا وەك ئاینێك یەکسەر بڕوا بە خواوەندی تاکو تەنیا دەهێنێ، ئاهورامزدا هێزی رووناکی و ژیان و ناخ و فیکر، ئەهریمەن هێزی تاریکی و مردن و بەلا و نەخۆشییە لە هەمان کاتدا دەبینین لە سەردەمی زەردەشتیشدا "گا" دەوری پیرۆزی خۆی ون ناکات، کاتێ کە مرۆڤ دەستی بە مردوو دەکەوێ دەبێ خۆی بە "میزی گا" تەعقیم بکات، یان بشواتەوە"[1].

گا وەك نموونەیەك لە زۆربەی ئەفسانەکانی ئاشوور و سۆمەردا بوونێکی ئەفسانەیی هەبووە، ئەو گایە لە هەندێ ئایندا سیمبولی پیرۆزیی بووە، ئێستەش هیندۆزەکان بە سیمبولی پیرۆزیی تەماشای دەکەن، واتە سیمبوڵ بووە بۆ بەرەکەت و خێر و زیادکردن، هەر ئەمەش وای کردووە لە رێگای ئاینەوە بێتە نێو ئەفسانەکانەوە، وەك نموونەیەك بۆ رووبەروبوونەوە و زیادکردن و مەزن بوون.

کەواتە پەیوەندی ئاین و ئەفسانە لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە تا چ رادەیەك کاریگەری لە نێوان بڕوا لەو شتانەدا هەیە کە لەو ئاینەدا بەکارهاتوون، لە ئەفسانەی دێرینی کوردیدا تووڕەبوونەکانی خوا بەشێوەی ژیان و دووبارە زیندووبوونەوە، هەروەها نموونەی ئەفسانەیی لە کتێبە ئاینیەکاندا دەردەکەوێ لە بارەی مردن و ژیانەوە و دروستبوون و پێکهاتنی زەوی و سەوزبوون و هیشك بوونی سروشت.

پاشان لە ئاینی زەردەشتیدا کە ئاینی کۆنی کوردە وشەی سروشت بە بەربلاوی پیرۆز کراوە" کەواتە کاتێ شاخ لەلای زەردەشتیاندا وەکو خاك رەفتاری لەگەڵ نەکراوە بەڵکو سەردەمێك شاخ پیرۆز نەبووە وەکو خاك کە گیا و گوڵ و دار و درەخت گەنم و دانەوێڵە

---

[1]- سەرچاوەی پێشوو، لا ٣٤

وەبەرهەم دێنێت نەك وەکو شاخ کە رووەکی لێ شین نابێت بە واتایەکی تر ژیان وەبەرهەم ناهێنێ یان کەرەستەکانی ژیان "[1].

ئەم کاریگەرییە لە ئەفسانە نوێیەکانیشدا رەنگ دەدەنەوە، تا دەگاتە نێو ئاینی ئیسلامیش، مرۆڤی کورد هەوڵی داوە وێنە ئەفسانەییەکان ببەستێتەوە بە ئاینەوە بەڵام بەشێوەیەك کە ئەرکی هەبێت، واتە بەبێ هیچ ئەرکێك هیچ کاراکتەرێکی ئەفسانەیی پەیوەندی ئاینی لەگەڵ مەسەلەکاندا دروست نەکردووە، واتە بەبێ هیچ پەیوەندییەکی کۆن و دێرین ئەو کاراکتەرانە هەروا نەخراونەتە نێو چوارچێوەی نووسینەوە، لە سەردەمی پێش سەرهەڵدانی ئاینی ئیسلام سزادان کەسانی خراپ لەو ئەفسانانەدا وا تەعبیر دەکرا کە سزای قوولی پەیوەندییەکانن، مارێکی مەزن دەچووە لەشیەوە، ئەندامەکانی لەشی دەبوونە دوژمنی، خەونی بە دنیایەکی تاریکەوە دەبینی، مرۆڤەکانی دەگۆڕان بۆ گیانلەبەر، منداڵەکانی دڵیان لە لەشی دەهێنایە دەرێ، رۆحێکی شەڕانی ئۆقرەی لێ دەبڕی. کاتێ ئاینی ئیسلام دێتە نێوەندەوە پەیوەندی ئەفسانە دەبێتە تۆڵە، تۆڵە سەندنەوە لە شێوەی ئەوەی کە پەیوەندییەکان سەرتاپا سەرنگوون دەبن، فریشتە شەڕانییەکان دەبنە میوانی، شەیتان دەچێتە گیانییەوە، وردە وردە لە پاڕانەوەکان دوور دەکەوێتەوە، هەروەها کاراکتەرەکان بریتین لە جنۆکە و تارمایی و رۆحە زیندووبووەکان و تەرمە هەستاوەکان...تاد.

لە رووی مێژووەوە زۆرێك لە چیرۆك و شوێنەوارە ئەفسانەییەکان پەیوەندییەکی هاوبەشیان هەیە لەگەڵ ئاین و میللەتەکانی تردا "زۆر شوێنی کوردستان بە (قەڵای گاوران) (ئەشکەوتی گاوران) و (دۆڵی کافران) و زۆری تر بە ناوی (گاور) ناو دەبرێن "[2]. بۆیە شوێن نەك لای زەردەشتییەکان پێشتر لە ئاینەکانی تریشدا هەر هەبووە، دیمەن و شتەکانی سروشت حیسابیان بۆ کراوە، واتە ئەو دیمەنانە بەشێك بوون لە پەیوەندیی رۆحیی ئەو کاتە،

---

[1] گۆڕ دەخمەکانی میدیا و زەردەشتییان و رێورەسمی مردوو سپاردن بە شاخ، عەبدولخالق سەرسام، ٢٠٠٩، ئاراس، لا ١١

[2]- زیاتر لە عەشقێك/ کۆمەڵێك بابەتی مێژوویی و کولتووریی و فۆلکلۆریی ناوچە جیاجیاکانی نێو کوردەوارییە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨ هەولێر، لا ١١٢

كەواتە بیری داهێنان و نووسینی فۆلكلۆری كە سەرچاوەیەكە لە گێڕانەوەی خەڵكی كاریگەرییەكانی ئاینی بەسەرەوە بووە، نەك ئەمەش بڕێكی زۆر لەو گێڕانەوانە كەم تا زۆر لەگەڵ ئاین و بیری ئاینی پێش خۆیاندا تێكەڵ بوون ، ئەوەی كە تێبینی دەكرێت كورد بە تایبەت پاش سەرهەڵدانی ئاینی ئیسلام نەیتوانییوە بە دابڕاوی لە نێوان مێژووەكەی خۆیی و مێژوویی دەوروبەرەكەی ئەفسانەیەكی تەواو پاراو و پەتی تایبەت بەخۆی هەبێ هەمیشە كاریگەرییەكانی دەوروبەری بەسەرەوە بووە.

هەر بۆ نموونە لە ئەفسانەی كوردیدا كاریگەریی ئاین گەلێ مەزنە، لەو ئەفسانە دێرینانەی كە لەبەردەستدا ماون، كاریگەری ئاینی زەردەشتی لە ئەفسانەكانی نەورۆز و دێوەكان و ئەو ئەفسانانەدا ماوە كە باس لە دڕندەیی و هێزی گیانلەبەرە ئەفسانەییەكان دەكەن، بەڵام لە ئەفسانەكانی پاش ئەو سەردەمە واتە پاش پەیدابوونی ئاینی ئیسلام كاریگەری ئاین زۆر گەورەیە بۆ نموونە ئەفسانەكانی"خدری زیندە" و "شێخی سەنعان"و"غەوز" و"باباگوڕگوڕ" و دەیەها نموونەی تر كە لە كوردستاندا تا ئەم ساتەش وەك ئەفسانەیەك تەماشا دەكرێن، زۆر لە سەرچاوە و مەرقەدە ئیسلامییەكان چیرۆك و بەسەرهاتی ئەفسانەیی سەیریان لێ دروست كراوە، زۆربەیان باس لە گێڕانەوەی بەسەرهاتی سەیر سەیر دەكەن، لەمەڕ هێز و توانای ئەو ئیمام و مەرقەدە ئیسلامییانەی لەو سەردەمەدا ماون ئەو شتانەی كە زۆر دەگێڕدرێنەوە و لە شێوەی ئەفسانە ئامێزدا باس دەكرێن، باس لەو رێگریانە دەكەن كە ئەم شوێنانە دروستیان كردووە، رێگرتن لە نەبردنی شەقام و شكانی هێز و دەركەوتنی رووناكی و چاككردنەوەی كەسانی پەككەوتە، هەروەها سەرهەڵدانی رووداوی پشت بەستوو بە ئیمام و جنۆكە و شێخ.

لەرووی هونەری ئەفسانەییەوە ئەفسانە ئاینییەكان تا رادەیەكی زۆر زیادەڕۆیی پێوە دیارە، واتە زۆر لە گێڕانەوەكان زیادەڕۆییان بۆ كراوە و رەنگە سەرچاوەكەشی لە بڕوا و ترسەوە هاتبێت، كاریگەری ئاینی ئیسلام كاریگەرییەكی ئەفسانە ئامێز بووە بۆیە ئەو ئەفسانانەی پاش هاتنی ئیسلام لە ناو كۆمەڵگەی كوردەواری دەركەوتن مۆركێكی ترسئامێزیان پێوە دیارە، زیاتر مەبەستی بڕواخوازی لە پشتەوەیە تا هونەری گێڕانەوە، كارەكتەرە ئەفسانەییەكانیشیان بەزۆری لە یەكتری دەچن كە ئەمەش بۆ خۆی وای كردووە بیر و لێكدانەوەكان لە یەكترییەوە نزیك بن.

سەرچاوەیەکی دیکەش هەیە لە ڕێگایانەوە دەتوانینن کوردیبوونی ئەفسانەکان دەستنیشان بکەین، ئەویش ناوهێنانی جوگرافییانەی ناوچەکانە لە نێو ئەفسانەکاندا، بۆ نموونە ئەفسانەمان هەیە باس لە کێوی پیرەمەگرون و حەسارۆست دەکات، یان ئەفسانەمان هەیە کاراکتەرە سروشتییەکانی بەناو ماون وەك "وەکاشە"و"دۆڵی گورگان"و"کچان" کە ئەمانە هەموویان ناوی جێگان، کەواتە جوگرافییەکی ناسراوە، هەروەها ناوچە هەیە تەواو بە شێوەیەکی بەربڵاو جێگای خۆی لەناو ئەفسانەکاندا کردووەتەوە، ئەمەش بۆ خۆی ئەو ڕاستییە دەردەخات کە بیری ناوچە و جوگرافیا و سروشت پەیوەندییەکی نەپساوەیان پێکەوە هەیە.

زۆر لە ناوی ناوچەکانی کوردستان ناوی ئەفسانەیین، ئاماژە نین بە هیچ مانایەکی جوگرافی، کۆمەڵایەتی و ناوی تاکەکەس، بگرە ناوی شتگەلێکن کە زۆرجار لە ڕووداوی ئەفسانە دەچن، پاشان زۆر گوند و گردۆڵکە لە ڕووداوێکی خەیاڵئامێزەوە ناویان پێ سپێردراوە، یان زۆر جار بۆ هەر شوێنێ/ کانیە/ جۆگەلەیەك ناوێکی ئەفسانەئامێز هەیە، ئەم شتەش پێویستی بە لێکۆڵینەوەی قووڵ هەیە، لەڕووی شوێنەوارناسی و شیکردنەوەی فۆلکلۆرییەوە، پاشان دەبێ لە ڕووی ئەفسانەناسیشەوە لێکۆڵینەوەی بۆ بکرێت.

پاڵەوانی ئەفسانە

پاڵەوانی نێو ئەفسانەی نوێ جیاوازە لەگەڵ ئەفسانەی کۆندا، سیفەتی پاڵەوان لە ئەفسانەی دێرین لەوەدابووە کە بتوانێ هەبێ و بوونی خۆی بسەلمێنێ، لە ئەفسانەی یۆنانیدا پاڵەوانەکان دروست دەبوون و دەمردن و دەژیانەوە، سۆمەرییەکان هەر بەهەمان شێوە، بەڵام لە ئەفسانەی مۆدێرندا کەسایەتی ئەوەیە کە شتێکی تایبەت ئەنجام بدات و بەردەوام بێت، ژیانەوەی بۆ نییە بەڵام دەتوانێ کەسایەتیەکی تایبەت بێت، زۆربەی ئەو پاڵەوانە ئەفسانەییانەی کە پاش سەدەی هەژدەهەم دروست بوون کەسانی ئاسایین.

پاڵەوانی ئەفسانەیی لەو سەردەمەدا بریتین لە کەسانی سیاسی و کلتووری کەسانی ڕزگارکەر، بۆ کۆمۆنیستەکان لینین نموونەیەکی ئەفسانەیی بوو، بۆ دژایەتیکردنی ئاپارتهاید(دژ بە جیاوازی ڕەگەزایەتی) نیلسۆن ماندێلا ئەفسانە بوو، بۆ شۆڕشی تەکنەلۆژی دۆزینەوەی ڕادیۆ لە لایەن مارکۆنی کارێکی ئەفسانەئامێز بوو، یاخۆ

دۆزینەوەی کارەبا لەلایەن (ئەدیسۆن) بە ئەفسانەیەکی سەردەم دادەنرێت، کەواتە هەر سەردەمە و هەر قۆناغە پاڵەوان و نموونەی ئەفسانەیی خۆی هەیە.

هەندێك پێیان وایە کەسانی ئەم سەردەمە نابنە کەسانی ئەفسانەیی، کەسی ئەفسانەیی ئەو کەسەیە کە پەیوەندییەکان دەدۆزێتەوە، واتە رێگا چارەیەك بۆ هەموو ئەو گرفتانە دەدۆزێتەوە کە دەبنە رێگر لەبەردەم پێشکەوتن، واتە رێگایەك ئاشکرا دەکات کە پێشتر کەس ئاشکرای نەکردووە، رێگایەك دەدۆزێتەوە کە رێگرە لەبەردەم دووبارە بوونەوەدا.

پاڵەوانی ئەفسانە ئەو کەسەیە پەیوەندییەکانی نێو چیرۆك بە شێوەیەکی بەرفراوان بەرجەستە دەکات، پاڵەوانی نێو ئەفسانە هەوڵ دەدات گشت پەیوەندییەکان لە خاڵێکدا پێکەوە ببەستێتەوە، زۆربەی ئەوانەی کە ئەم شێوە پەیوەندییانە دەخوێننەوە هەوڵی ئەوە دەدەن، تا پردێك لە نێوان خۆیان و دەوروبەریاندا دروست بکەن.

پاڵەوانی نێو ئەفسانەی کوردی هەوڵی داوە ترسناکییە تایبەتیەکان دەست نیشان بکات و بارودۆخی رووداوەکان لە حاڵەتی تراژیدییەوە ببات بۆ کۆمیدیا، واتە پاڵەوان بە سادەیی دێتە پێشێ و پاشان لە حاڵەتێکی تایبەتیدا کە حاڵەتی گۆڕانکارییە لە ئاسانەوە بۆ رووداوە، پاڵەوان دێتە ناوەوە بۆ ئەوەی کاریگەریی لەسەر رووداوەکان هەبێت، هەندێ جار رووداوەکان روویانداوە و ئەو دێت چاکیان دەکاتەوە و رێڕەوەکەی دەگۆڕێ، یا ئەوەتا روویان نەداوە، بەڵام ئەو دێت ئاشکرایان دەکات، لەم حاڵەتەشدا دوو کاریگەری لە دەرەوەی هێز و توانا ی پاڵەوانەوە کار دەکەنە سەر رووداوەکان. لە هەموو سەردەمێکدا حاڵەتەکان بەم شێوەیە بووە، چ لە سەردەمی ئەفسانەی دێرین، یاخۆ ئەفسانەی نوێ، پاڵەوانی قەڵای دمدم دەکرێ بە پاڵەوانانی ئەفسانەی نوێ لە قەڵەم بدرێ، بەڵام ئەفسانەی "حەوت براکە"و"شازادەی نووستوو" پاڵەوانەکانییان ئەفسانەی دێرینن.

لە ئەفسانەی یۆنانی کۆندا "پاڵەوان واز لە ژیانی ئاسایی رۆژانە دێنێت و بەدووی موعجیزەدا دەگەڕێت، موعجیزەی سەروی سروشت، گەر بەسەر هێزە مەزنەکانا سەرکەوێ و سەرکەوتنێکی هەمیشەیی بەدەست بێنێت، ئەوە لەو گەشتە پڕ نهێنیە بە توانایەکەوە دەگەڕێتەوە تا خۆشی و توانا بە مرۆڤە هاورەگەزەکانی خۆی ببەخشێت. برۆمیسۆس چووە ئاسمان ئاگری لە خوا دزی، جارێکی تر گەڕایەوە سەر زەوی"[1].

---

[1]- البطل بألف وجه، جوزيف كامبل، ترجمة: حسن صقر- دار الكلمة- الطبعة الآولى ٢٠٠٣ ، لا ٤١

پاڵەوانی ئەفسانە یان ئەوەتا دەبێتە رزگارکەر یان قوربانی، لە ئەفسانەی نوێدا پاڵەوانی ئەفسانەیی هەمیشە قوربانییە یا ئەوەتا برێکی زۆر لە تەمەنی خۆی دەکاتە قوربانی یان گیانی خۆی لەدەست دەدات، ئەفسانەی نوێ نوێنەرایەتی شتە خەیاڵییە بەچاو نەبینراو و بە عەقڵ مەزەندەکراوەکان ، پرۆسەی بە پاڵەوانبوون هەوڵە بۆ دووبارە کردنەوەی ئەو رووداوانەی کە پێشتر سەرسوڕمانییان لای مرۆڤ دروست کردووە، هەوڵە بۆ کردنەوەی دەرگا داخراوەکان ئەوەی کە بە کەس ناکرێتەوە.

لە مێژووی ئەفسانەی نوێی کوردییدا ناوەکانی ئەفسانەیی زۆرن کە دەکرێ بەسەر ٣ گرووپدا دابەش بکرێن، گرووپی ئەفسانە نیشتمانییەکان کە دەکرێ خۆیان لە سەرکردە و سیاسی و نموونە نیشتمانپەروەرەکاندا ببینەوە، گرووپی دووەم ئەو نموونە رۆشنبیریی و کولتووریانەن کە نموونەیان نییە و دووبارە نابنەوە، نموونەی سێیەم ئەو شتە خەیاڵیانەن کە لەم سەردەمەیەدا دەگێڕدرێنەوە وەك سەرهەڵدانی موعجیزەی سروشتی و کاری مەزەندەنەکراوی تاکەکەس و هەڵتۆقینی هەندێ نموونەی کەسایەتی کە پێشتر مرۆڤ مەزەندەی نەکردووە و چاوەڕوان نەکراو بووە کە شتی وایان لێ ببینێ.

ئەو سێ حاڵەتەی سەرەوە کە خستمانە روو لە هەندێ رووەوە لەگەڵ نموونەی ئەفسانەی کۆندا یەك دەگرنەوە، بەڵام ئەوەی کە جیاوازە لە نێوان ئەفسانەی کۆن و نوێ، ئەوەیە کە ئەفسانەی نوێ تا بۆی بکرێت لە فەنتازیا دوور دەکەوێتەوە، رووبەری خەیاڵ رووبەرێکە لەگەڵ واقیعدا یەك دەگرێتەوە، خەیاڵ هەوڵ دەدا دەرگایەك بێت بۆ نزیکبوونەوە لە واقیع نەك دوورکەوتنەوە بێت، خەیاڵ هەوڵ دەدات بازدان نەبێ بەسەر واقیعدا بەڵکو بەکاربردنی خەیاڵ بێت بۆ گەورەکردن و فراوانکردنی مەوداکانی بیرکردنەوە.

شۆڕشەکانی کورد لە هەندێ حاڵەتدا نیمچە ئەفسانەیەك بوون لە بەگژاچوونەوەی ئەو دوژمنە زەبەلاحانەی کە بە کەمترین توانای مرۆیی و چەك و ماتەریالیی نشووستی پێ هێنراوە، هەروەها وەستانی کەسانی شۆڕشگێڕ بەرامبەر بە دوژمن شێوەیەك بووە لە خۆبەخت کردنی ئەفسانەیی، سەرەڕای ئەوەی کەسانێك هەبوون بەدەستی ئەنقەست ویستوویانە رەنگدانەوەی ئەو ساتە ئەفسانەییانە بن کە کەسانی تر چاوەڕوانی نەبوون، کەواتە بیری ئەفسانەیی لە نێو بیری سیاسی و شۆڕشدا نموونەیەك بووە لە ئەفسانەی نوێ، رووبەڕوو بوونەوە بەرامبەر بە دوژمن شێوەیەك بووە لە تۆمارکردنی بارێکی ناوازە لە بەرهەڵستکاری، بەڵام لە هەمان کاتدا شێوەیەك بووە بۆ پێداچوونەوەی ئەو رووداوانەی کە

لەسەردەمەکانی پێش خۆی ڕوویداوە و کەسی پاڵەوان دەیەوێ شوێنێکی نوێ لەو جێگایەدا بۆ خۆی بکاتەوە.

کەسانی گۆرانیبێژ و شاعیر و نووسەر و مۆسیك ژەن و کەسایەتییەکانی زانست و کۆمەڵایەتی دەکرێت ببنە ئەفسانەی نوێ، شاعیرێك بۆ ئەدەبی کوردی دەکرێ ئەفسانە بێت و جیاواز بێت لە هەموو شاعیرەکانی پێش خۆی، نالی دەکرێ ئەفسانەیەکی شیعری بێت، خانی داستان نووسێکی ئەفسانەیی بێت بۆ گەلی کورد، کەسێکی داهێنەر شتێك دابهێنێ کەسانی تر دایاننەهێناوە، هەروەها داهێنەر هەمیشە ئەفسانەیەکە بەڵام ئەفسانەیەکە لە سنوورێکی دیاریکراودا.

هەندێ نموونەی ڕووداوی تایبەت لە بابەتی ڕوودانی خەیاڵئامێز دەکرێ بچنە خانەی ئەفسانەوە، کەسێك دەتوانێ بە توانایەکی تایبەت کارێك ئەنجام بدات، ئەمانە هەرچەندە دەچنە خانەی بەرفراوانی سایکۆلۆژی و باراسایکۆلۆژی، بەڵام لە هەمان کاتدا دەچنە خانەی هەوڵدان بۆ زیندوو کردنەوەی خانەکانی بیرکردنەوە.

کەواتە لێکۆڵینەوە لە توانای ئەفسانەیی لە بیرکردنەوەی ئێمەدا، ئەو جیاوازەی هەیە، کە ناتوانرێ ڕوویەکی ڕوون و ئاشکرای هەبێ، ئەمەش بۆ خۆی ئەو پرسیارە دروست دەکات، ئایا لە چ سەردەمێکەوە ئەفسانە لای ئێمە هەنگاوی ناوە بەرەو حاڵەتی مۆدێرنە لە چ سەردەمێکەوە وێنە کلاسیکییەکەی ئەفسانە سڕاوەتەوە، لە چ سەردەمێکەوە پەیوەندییەکان بوونی خۆیان کوژاندووەتەوە؟

سەرچاوەکان

١. البطل بألف وجة، جوزیف کامبلَ، ترجمة: حسن صقر- دار الكلمة الطبعة الآولی ٢٠٠٣

٢. قربانی دیگرانیم و جلاد خویش، گی کورنو، ترجمە: زهرا وسوق، کاروان٢٠٠٨

٣. تێر نەخۆرە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨

٤. گۆڕ دەخمەکانی میدیا و زەردەشتییان و ڕێوڕەسمی مردوو سپاردن بە شاخ، عەبدولخالق سەرسام، ئاراس ٢٠٠٩

٥. زیاتر لە عەشقێك/ کۆمەڵێك بابەتی مێژوویی و کولتووریی و فۆلکلۆریی ناوچە جیاجیاکانی نێو کوردەوارییە، مەولود ئیبراهیم حەسەن، بەدرخان ٢٠٠٨ هەولێر،